

Національна ментальність і рівні її відображення в музиці

У даній публікації ставляться наступні актуальні для сучасного українського музикознавства питання: які етнопсихологічні характеристики, способи мислення нації відображає українська музика; а отже – як результат – які характеристики психіки індивіда (спільноти), який спосіб мислення можуть посилюватися при сприйнятті-співпереживанні цих творів?

Керуючись перспективними цілями, що полягають у виінтерпретуванні закладених в українській музичній спадщині іманентних ознак національно-ментального архетипу, з його особливостями й історичними видозмінами, у даному контексті поставлено за мету визначити рівні відображення національної ментальності в українській музичній культурі.

Необхідними завданнями, що бачаться як необхідні передумови для досягнення задекларованої мети, є такі:

- проаналізувати структурні елементи українського національного характеру;
- окреслити вплив етнопсихології на зміст і розвиток музичної культури як процес відображення національно-ментального архетипу через аналіз музикознавчих та культурологічних досліджень проблем українського національного характеру та музичної ментальності.

Дослідження вищевказаної проблеми на музикознавчому рівні потребує, перш за все, окреслення структури української ментальності та національного характеру на основі його визначення у вітчизняній гуманітарній науці.

“З погляду соціоніки, етнос має інтегральну психіку, яка описується соціонічним типом. Нація також має інтегральну психіку (т.з. національний характер), яка описується тим самим соціотипом, водночас окремі її підсистеми (касти) мають свою колективну психіку, що може описуватися іншими соціотипами” [5, *гл. 4.1.2*]; “...досліджуючи душу народу, необхідно

розрізняти дві її складові – постійну і змінну. Змінна складова – це та видима поверхня, яка постійно знаходиться в русі і порівняно легко модернізується піді впливом зовнішніх чинників. Постійна складова – це те стабільне ядро, яке заховане у глибини народної підсвідомості, володіє величезною інерцією і змінюється лише піді впливом довгострокових цілеспрямованих впливів. Однак ця постійна складова народної душі має параметр, котрий є незмінним від самого зародження народу, – це тип інформаційного метаболізму, або соціотип”, “...дослідження національних характерів показало, що народна душа підлягає тій самій 16-типній класифікації, що й психіка індивіда” – пише І. Каганець [7].

Наукова думка зводиться до визначення українського характеру як інтегрований зі складових: основної, константної – “етико-інтуїтивний інтроверт”, “Миротворець” з точки зору соціоніки, за твердженням І. Каганця [6; 7], що відповідає “хліборобському”, символізованому плугом, за визначенням Б. Стебельського [19] і визначає національний соціотип, та такої, що активізується в певні періоди нашої історії та є обов’язковою умовою державотворення – “логіко-сенсорний екстраверт”, “Адміністратор” з точки зору соціоніки за визначенням І. Каганця [7], що відповідає “лицарському”, символізованому мечем, за визначенням Б. Стебельського [19].

Отож, в структурі українського характеру передусім є “хліборобський” елемент, що дає нам сердечність, лагідність, чуттєвість, емоційність, замріяність, ліричність, сентиментальність, музикальність, співучість, милування природою, толерантність, схильність до духовного усамітнення, серед численних підтверджень чого – кордоцентричне *“Ніщо так не дивне, як безодня святого серця...”* Г. Сковороди, філософія “серця” П. Юркевича, “духовне усамітнення” М. Гоголя, Шевченкове прощальне *“В гаю – предвічному гаю, / поставлю хаточку, садочок...”*, зрештою, в тому, що *“пісня – душа народу”*, що бачимо в найвідоміших дослідників проблеми

національної ментальності, з-поміж яких – Д. Чижевський [22], В. Янів [23], І. Мірчук [15], Б. Стебельський [19], О. Кульчицький: “Архетип плодючої Землі, українського чорнозему... відхиляє світосприймальні настанови від агресивної активності в напрямку м’якої, ентузіастичної забарвленості контемпліативності (пасивної споглядальності)” [13, 55] та ін. Разом із тим, в несприятливих умовах цей елемент національного характеру веде до пасивності, “втечі від дійсності” [23].

“Лицарський” елемент, що активізується в періоди активного державотворення, характеризується активністю, діяльністю, мужністю, практичністю, реалістичністю. Це – давньоруське “дружинницьке”, козацьке *“Хто помре рабом у цьому житті, той народиться рабом у наступному”*, Шевченкове *“Поховайте та вставайте, / кайдани порвіте / і вражою злою кров’ю / волю окропіте”*, Франкове *“Вірю в силу Духа / і в день воскреслий твого повстання”*, *“Не ридать, а добувати / хоч синам, а не собі / кращу долю в боротьбі...”*

Отож, інтровертне та екстравертне, етичне та логічне, інтуїтивне та сенсорне, хліборобське та лицарське, кордоцентричне та вольове, – як жіноче та чоловіче, є елементами структури українського національного характеру [див.: 3].

В цілому психічними особливостями українського етносу є антропоцентризм, гармонія з природою; плюралізм, толерантність; ієрархічність (уявлень про світобудову), синтетичність (мислення); психоінформаційна мобільність [5].

Синтез інтровертного та екстравертного (“хліборобського” й “лицарського”) архетипів свідомості відображений в онтологічній значимості української народної картини [див.: 7]. Зупинимося на цьому детальніше, оскільки семантика образів української народної картини – і в традиційному українському музичному фольклорі.

Це “Козак і дівчина біля криниці” (як козак-воїн, воїн-змієборець – і дівчина, як бінарна опозиція “вогонь” і “вода”), де козак є семантично близьким до іконного образу Юрія Змієборця – як прадавнього Сварожича, Даждь-Бога, Святовита, Радегаста. “У композиційно-канонічних картинах... зустріч козака і дівчини подана як просторово-семантичний фактор сходження двох крайніх складових основ українського менталітету – хліборобсько-трудової та воїнсько-козацької. Перша прагне “онтологічного спокою”, який полягає у циклічній повторюваності основних буттєвих подій і явищ; друга прагне вольового імпульсивного, поривчастого руху, неповторності дій, зіткнень, зустрічей” [17, 49].

Це – “Козак Мамай”, що є “богом-предком, небесним перевтіленням загиблого земного бога-воїна” [17, 49]. “...Ідея великого синтезу двох способів мислення, двох українських культур здавна хвилювала душі наших предків, проте не знаходила виразного формулювання і не могла реально здійснитися... Життєво необхідна проблема синтезу двох частин української душі втілилась у міфічному образі козака Мамає... В одній особі народна міфологія поєднала, здавалось би, несумісні якості воїна і священника, безкомпромісного бійця і мудрого філософа, кшатрія і брахмана” [5, *гл. 4.7*].

Вплив української етнопсихології на сутність музичної культури спостерігаємо ще у Г. Сковороди, що дав визначення музики як “філософії педагогіки”, українського фольклору як “тритисячолітньої печі” та філософії як “всеозброєння” і “найдосконалішої музики” [див.: 1].

З-поміж сучасних вчених проблеми національної свідомості в контексті національної культури, взаємозв’язку національної свідомості й мистецтва у процесах творення та функціонування цінностей, національних особливостей творчості досліджує М. Фурса [20; 21] та ін.

Проблеми національного характеру в проекції на музичне мистецтво та музичної ментальності знайшли своє відображення, зокрема, у наступних працях.

Г. Джулай в дослідженні “Музична ментальність: соціально-філософський аналіз” [4] із соціально-філософської точки зору вивчає поняття “музична ментальність”, характеризує структуру та зміст музичної ментальності, відзначаючи, що в її структурі наявність різних музичних і загальнокультурних пластів духовності певного народу, нації, соціальної групи, окремої особистості, при тому, що універсальну значущість мають музичні сприймання, мислення, стереотипи; стверджує про обумовленість музичної ментальності соціальними умовами життя суспільства із відображенням суспільних видозмін, про детермінацію музичної ментальності національними світоглядними та ідеологічними принципами, характерними для певної історичної епохи, а також те, що музична ментальність *впливає (!) на соціальні процеси життя суспільства та суспільні видозміни із застосуванням художніх засобів.*

О. Марченко в праці “Роль національного характеру у формуванні української музичної культури ХІХ століття” [14] вказує, що риси національного характеру обумовлюють специфічно “музичний” спосіб світосприйняття українців; доводить, що *музика як архетипна форма мислення* обумовлює культурну самобутність, *формує психоінформаційний простір етносу*, утворюючи послідовність звук – інтонація – знак – символ – мова – сенсова спільність. При цьому О. Марченко вважає, що романтизм як універсальна художня система відповідає українській етнічній ментальності.

До питання національної ментальності з музикознавчої точки зору звертається Л. Кияновська: “... фахова композиторська українська школа завжди тяжіла здебільшого до спокійної, часто навіть обережної трансформації вже відкрystalізованих у західноєвропейських центрах, таких як Відень, Париж, Лейпциг, художніх концепцій, форм, виразових засобів і вкрай рідко виявлялась у авангарді мистецьких пошуків. Дух експериментаторства, радикального зламу існуючих засад “технології” творчості, прагнення шокувати публіку настільки ж непритаманні

українській культурі, наскільки сердечність, м'яка лірика, тісний зв'язок з фольклорною обрядовістю, корені якої сягають у глибину тисячоліть, а через них філософська зосередженість на вічних проблемах буття, на які немає і не може бути однозначної відповіді, становлять її найістотніші прикмети. “Акласичні” стилі, в першу чергу такі, як бароко та романтизм, особливо повно розкриваються у вітчизняній духовній спадщині. Саме вони глибинно відповідають національній ментальності українців, отримують багатогранне, а попри те, яскраво індивідуальне перевтілення в професійних школах – чи то літературно-поетичній, чи театральній, чи образотворчій, чи композиторській. Акласичні стильові категорії тісно пов'язані з поняттями і символами, закладеними в колективному філософсько-художньому світогляді нашого народу ще з язичницьких часів. Проте чуттєвість і певна ірраціональність, котра становить зерно національного мистецтва, як правило, не йдуть у парі з прагненням до граничного суб'єктивного самовираження автора, а навпаки, ідентифікуються з “колективним” первнем обряду” [9].

Вагомим внеском у дослідження проблеми національної ментальності в музикознавчому аспекті стала праця О. Козаренка “Феномен української національної музичної мови” [11].

Отож, підходимо до кінцевої мети даного дослідження – визначення рівнів відображення національної ментальності в українській музичній культурі. Ієрархія рівнів відображення національної ментальності в українській музичній культурі, – відображення, яке створює певний характер у конкретному творі, оскільки несе той чи інший національний характер (змінний в межах національної ментальності), та внаслідок якого музика як психоінформаційна система впливає на структурну динаміку характеру індивідуального та колективного реципієнта, – бачиться таким чином:

I. Первинно-синкретичний рівень відображення.

Це рівень формування базового фонду національно-ментальної музичної виразовості, де предметом аналізу можуть стати:

- народна музична творчість як засіб відображення національної ментальності;
- семантична специфіка пісенного й інструментального фольклору;
- прояви національно-ментального на жанровому рівні;
- національно-ментальне в елементах музичної мови;
- регіональна специфіка національно-характерного в українському музичному фольклорі.

II. Конкретно-мовний рівень відображення.

Містить наступні підрівні:

1. Вербально-музично-мовний рівень відображення, на якому аналізуються:

- взаємодія вербального й музичного факторів у процесі відображення національної ментальності;
- синтез вербальної й музичної мов в обробках народних пісень;
- вербальний і музичний фактори відображення в оригінальних творах;
- рівень запозичення фольклорного матеріалу;
- рівень використання мовних елементів.

2. Музично-мовний рівень відображення, на якому досліджуються:

- музична мова як засіб відображення;
- музична мова в інструментальних обробках народних мелодій;
- музичний фактор відображення в оригінальних творах;
- рівень запозичення фольклорного матеріалу;
- рівень використання мовних елементів.

III. Узагальнено-концептуальний рівень відображення.

Для дослідження даного рівня відображення необхідне вивчення іманентних національно-ментальних ознак, “схритих” рис національної ментальності в жанрово-стильовому музичному розмаїтті.

Для розуміння сутності даного рівня показовою є цитата О. Козаренка: “Попри позірну опозиційність у сучасній українській музиці такого “європоцентричного універсалізму” Сильвестрова з його підкресленим “аполонійством” та фольклористичного “діонісійства” Скорика, Станковича, Зубицького, Дичко насправді... Сильвестров розвиває глибинні “ментальні” національні мистецькі архетипи, знову актуалізує традиційну багатовікову включеність розвитку національної музичної мови у глобальні семіологічні процеси, конститутивну визначальність її європейського первня (зокрема потужного поля знаків загальноєвропейської семантики, яке так збагатив і розвинув композитор). *Усвідомлювана необхідність виправдання гармонії і краси знаходить у Сильвестрова напрочуд оригінальне (часто національно забарвлене) вирішення*” (курс. – В.Д.) [10]. Тобто, це той рівень, на якому національна ментальність виражена зовсім узагальнено, проте вона “чується”, і без ніби-то конкретних предметних (музично-мовних) її ознак.

Аналіз співвідношення елементів національної ментальності в музичному творі дозволяє робити висновки про тип відображеного національного характеру, в якому домінують (присутні) чи кордоцентричний “хліборобський”, чи вольовий “лицарський” елемент.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бакай С. Музично-педагогічні ідеї та просвітницька діяльність Г. С. Сковороди на Слобожанщині: Автореф. дис... канд. пед. наук: 13.00.01 / Харк. держ. пед. ун-т ім. Г.С.Сковороди. – Х., 2004. – 19 с.
2. Братко-Кутинський О. Нащадки святої трійці. – Київ: Білий птах, 1992. – 85 с.
3. Гуцуляк О. Інтровертний та екстравертний аспекти української національної ідеї // Журнал української геополітики, філософії та культури // <http://newright.il.if.ua/confixus.htm>

4. Джулай Г.А. Музична ментальність: соціально-філософський аналіз: Автореф. дис... канд. філософ. наук: 09.00.03 / Південноукр. держ. пед. ун-т ім. К.Д.Ушинського. – О., 2003. – 24 с.
5. Каганець І. (Миро Продум). Нація золотих комірців: Психоінформаційна концепція України. – Тернопіль: Мандрівець, 1994. – 157 с. <http://observer.sd.org.ua>
6. Каганець І. Психологічні аспекти в менеджменті: типологія Юнга, соціоніка, психоінформатика. – Київ – Тернопіль: Мандрівець – Port Royal, 1997. – 204 с. <http://observer.sd.org.ua>
7. Каганець І. Структура українського характеру // Перехід – ІУ. – 2000. – № 1 (3). – С. 51 – 58.
8. Катрич О. Національна специфіка української музики // Український світ. – 1996. – № 4. – С. 32.
9. Кияновська Л. Український музичний романтизм в європейському контексті // IV Міжнародний конгрес українців. – Одеса, 26 – 29 серпня 1999. – Книга 2 // <http://www.mau-nau.org.ua/kong/Odesa/Book2/Art36.htm>
10. Козаренко О. Національна музична мова в дискурсі постмодернізму // www.musica-ukrainica.odessa.ua/~kozarenko-ethnicmusland.html
11. Козаренко О. Феномен української національної музичної мови. – Львів, 2000. – 284 с. – (Українознавча бібліотека НТШ. Число 15).
12. Кострюкова Л. Памфил Данилович Юркевич и его философия “сердца”: Уч. пособие / Днепропетровский нац. универс. – Дн., 2001. – 83 с.

13. Кульчицький О. Світовідчуження українця // Українська душа. – Київ, 1992. – С. 55.
14. Марченко О.А. Роль національного характеру у формуванні української музичної культури ХІХ століття: Автореф. дис... канд. філософ. наук: 09.00.12 / Харківський нац. ун-т ім. В.Н.Каразіна. – Х., 2003. – 20 с.
15. Мірчук І. Світогляд українського народу // Народна творчість та етнографія. – 1996. – №1. – С. 22 – 33.
16. Мурзина О. Фольклорний текст та його прагматика (про дослідження пісенного тексту) // Текст музичного твору: практика і теорія: Зб. ст. –Київське музикознавство. – Вип. 7. – К., 2001. – С. 121 – 129.
17. Найден О. Українська народна картина. Фольклорний та етноісторичний аспекти походження і функцій образів. – Автореф. дис... докт. мистецтвознавства: 17.00.01 / Національна музична академія України ім. П. І. Чайковського. – К., 1997. – 54 с.
18. Сковорода Г. Пізнай в собі людину / Пер. М. Кашуба. – Львів: Світ, 1995. – 527 с.
19. Стебельський Б. Ідеї і творчість: Збірник статей та есеїв / Ред. О. Копач. – Канадське наук. тов. ім. Шевченка. – Том – XXXII. – Торонто – Онтаріо – Канада. – 1991. – 352 с.
20. Фурса М.В. Національна свідомість і мистецтво: взаємозв'язок у процесах творення та функціонування цінностей // Людина і мистецтво в гуманістичних вимірах. Львів: Край, 1997. – С. 148 – 152.

21. Фурса М. Національні особливості творчості // Людина і творчість: Матеріали людинознав. філос. читань. – Дрогобич: Вимір, 1997. – С. 210–218.
22. Чижевський Д. Нариси з історії філософії на Україні. – К.: Оріє, 1992. – 230 с.
23. Янів В. Нариси до історії української етнопсихології. – Вид. 2, перероблене і доповнене. – К.: Знання, 2006. – 342 с.

Національна ментальність і рівні її відображення в музиці

У статті визначаються рівні відображення національної ментальності в українській музичній культурі; аналізуються структурні елементи українського національного характеру; окреслюється вплив етнопсихології на зміст і розвиток музичної культури як процес відображення національно-ментального архетипу.

Ключові слова: українська музична культура, національна ментальність, український національний характер, музична ментальність, рівень, відображення.